Народна творчість та етнографія

КНИГА ТРЕТЯ

Липень — вересень

ОКРЕМИЙ ВІДБИТОК

КИЇВ — 1960

Л. І. ЯЩЕНКО

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ УКРАЇНИ

Збиранню, вивченню та популяризації музично-поетичної творчості народних мас приділяється в нашій країні велика увага. Цілий ряд установ, серед яких і Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, провадять важливу роботу по виявленню та публікації нових народних пісень, танців, зразків інструментальної музики.

Величезний експедиційний матеріал, численні видання фольклорних записів, огляди художньої самодіяльності, які систематично проводяться в нашій республіці, а також спостереження над народним музичним побутом дають можливість зробити ряд висновків та узагальнень щодо сучасного фольклорного процесу. Про окремі з них і йтиме мова в даній статті.

В сучасному міському побуті пісенна творчість розвивається переважно в формі індивідуального та колективного самодіяльного мистецтва. Колектив відбирає, шліфує та редагує вже готові твори, а часом створює й нові зразки. Так, наприклад, на Республіканському огляді-конкурсі художньої самодіяльності України (лютий 1960 р.) з великим успіхом виступив народний хор Чернігівської фабрики первинної обробки вовни, який виконав свою власну пісню «Чи й у вас, як у нас», складену в хорі.

Пісенна новотворчість аматорів-поетів і композиторів набула на Україні величезного розмаху. В кожній області при Будинках народної творчості є об'єднання самодіяльних митців, а їх твори часто виконуються професіональними та самодіяльними колективами, публікуються в періодичних виданнях і окремими збірками.

Кому невідома, наприклад, чудова пісня одного з таких композиторів і поетів М. Машкіна — «Верховино, мати моя», яка за короткий час облетіла всю Україну, або ж пісні «Співають дівчата» Ф. Литвиненка, «Ой ти, край донецький» шахтаря П. Дмитрієва-Кабанова, пісні київських інженерів Л. Андрієвського («По дорозі в Каховку») та В. Костенка («Київ вечірній»)? Широкої популярності набули пісні талановитих колгоспних піснярок О. Добахової, О. Чижук та ін.

Ці люди різні за фахом та освітою, але всіх їх об'єднує палка любов до музичного мистецтва, якому вони віддають години свого дозвілля. Спеціальної музичної освіти вони здебільшого не мають, проте необхідні музичні знання набувають за допомогою відповідних творчих семінарів, консультацій у досвідчених фахівців та шляхом самоосвіти. Глибокий зв'язок з життям народу допомагає їм створювати пісні значної художньої цінності, які міцно входять у народний побут.

Цікаво, що більшість народних піснярів є одночасно творцями і музики й текстів своїх творів. Поєднання в одній особі поета й композитора є характерною рисою цього процесу.

За своєю природою ці пісні наближаються до усної народної поезії, хоча вони мають і деякі риси професіональної творчості. В таких піснях, як «Верховино, мати моя» або «По дорозі в Каховку» та «Ой ти, край донецький», відчувається індивідуальний творчий розвиток народно-пісенних традицій, з одного боку, і традицій радянської масової пісні, з другого.

І це цілком природно й закономірно, адже цього вимагає саме життя, зокрема тематика пісень. Такі, наприклад, теми, як героїчна праця шахтарів, будівників гідроелектростанцій або сучасний індустріальний пейзаж, навряд чи вдалося б переконливо розкрити лише традиційними засобами пісенного фольклору. Отже, й самі ознаки «народності» пісні з погляду художньої форми та стилю не слід розглядати як щось застигле й незмінне.

Пісенна творчість самодіяльних митців є проміжною ланкою між народним та професіональним музичним мистецтвом, взаємозбагачує їх як щодо творчих принципів, так і щодо художньо-стилістичних прийомів.

Масова самодіяльна пісенна творчість одержала велике поширення в побуті трудящих міста й села. Разом з тим слід відзначити, що в сільському побуті дужче зберігаються усталені традиції усної колективної пісенної творчості, які з особливою силою проявляються в побутовій ліричній пісні.

Ця особливість розвитку народного музичного мистецтва на селі, на нашу думку, пояснюється такими обставинами, як спів під час роботи, зокрема на відкритому повітрі, постійна спільна праця в колгоспах, спільне проживання на одному місці, а також спільне проведення відпочинку й дозвілля.

Розглянемо ці особливості. Коли в село прибуває фольклорна експедиція записувати пісні, то її учасників відразу ж запрошують в поле, на ферму або на колгоспне подвір'я, тобто туди, де працюють групи людей. Там вони часто співають прямо за роботою або ж під час перепочинку.

Цікаво відзначити, що промислові артілі вишивальниць та килимарок, які є і в селах, і в невеликих містах, як правило, мають добре зіспівані хори і являють собою багаті джерела усної народно-пісенної творчості (наприклад, артілі сіл Решетилівка та Шишаки на Полтавщині, міст Косів та Кути на Станіславщині та ін.). Пісні тут створюються безпосередньо в процесі праці в буквальному розумінні цього слова.

Важливе значення для розвитку пісенного фольклору має спів на відкритому повітрі. В сільському побуті, як відомо, співають всюди: вдома, в полі, на вулиці, в клубі. Погожого літнього вечора часто можна почути хоровий спів одночасно в різних кінцях села: це молодь збирається на так звані «вулиці» або йде групами до клубу. Цілком природно, що пісня стала органічним доповненням українського сільського краєвиду, служить його окрасою.

Оскільки більшу частину робочого часу і дозвілля колгоспники проводять на відкритому повітрі, то й пісні також звучать переважно на просторі. Це накладає помітний відбиток на їх характер і на манеру виконання.

В побуті колгоспників переважає багатоголосний спів відкритим сильним звуком грудного тембру. Особливо виділяється характерним забарвленням підголосок-соліст, який виконує верхній голос пісні на фоні всього хору, або, як кажуть у народі, «виводить» пісню.

Цей виконавський стиль органічно пов'язаний з сільськогосподарським виробництвом, з широкими просторами рідного краю. Його з успіхом культивує Державний український народний хор, очолюваний глибоким знавцем народної пісні Г. Верьовкою, та багато інших професіональних і самодіяльних колективів подібного профілю.

Якщо ми простежимо за ходом звичайного робочого дня сільських дівчат-колгоспниць, то побачимо, що в них рідко яка година проходить без співів. Вони співають і по дорозі на роботу, і під час роботи, і повертаючись з роботи додому, і увечері — чи то на вулиці, чи в дворі, чи в клубі — скрізь, де їм доводиться бувати разом.

Як не згадати тут слова геніального Шевченка:

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають, ідучи...

Ця картина народного побуту минулого може бути застосована під певним оглядом і до наших днів: вона розкриває важливе джерело багатства пісенного фольклору. Справа тут не в самій лише любові нашого народу до співу — співати в нас люблять усі. Але чи не найінтенсивніше розвивається усна пісенна творчість там, де в самому побуті й праці закладені найсприятливіші передумови для повсякденного співу, оскільки усна народно-пісенна творчість як процес невіддільна від співу.

Народні пісні народжуються в процесі праці і повсякденної співочої практики. Тому й не дивно, що пісенний репертуар колгоспних жіночих хорів — це невичерпне бездонне море.

Постійна спільна праця, спільність місцепроживання, спільне проведення дозвілля творцями пісенного фольклору і, як наслідок цього, спільність їх життєвих вражень, інтересів, художньо-естетичного мислення відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні особливостей, властивих сучасній сільській народній пісенності.

Розглянемо роль цих факторів на прикладі молодіжної колгоспної ланки. Як правило, такі ланки в колгоспі комплектуються за місцепроживанням, так щоб усі дівчата жили поруч одна одної. Якщо ми заглянемо в їх минуле, то побачимо, що всі вони з дитинства разом росли, навчались, а тепер працюють, проводять своє дозвілля.

Це не випадкова, а стійка спільність людей, породжена самим життям. Не дивно, що в їх життєвих враженнях, інтересах, прагненнях, як і в біографіях, надзвичайно багато спільного, подібного.

Від старших поколінь вони з дитинства успадкували величезну народно-пісенну культуру і розвинули її в процесі повсякденного співу, надавши їй нових якостей, збагативши новим, сучасним змістом.

Цілком закономірно, що такі ланки дуже часто утворюють згуртовані, прекрасно зіспівані хори, які одержали назву «хор-ланка».

Хори-ланки часто виступають і творцями нових пісень, являючи собою важливі осередки розвитку сучасного пісенного фольклору. Їх творчість посідає помітне місце на оглядах художньої самодіяльності трудящих. Так, наприклад, на заключному огляді-конкурсі художньої самодіяльності України, який відбувся в нинішньому році, вперше прозвучала ціла низка нових сучасних пісень. Виконавцями, а почасти й творцями їх виступали в основному жіночі колгоспні хори [1].

Важливо відзначити, що основна маса сільського населення, особливо жінки, проводять майже все своє життя на одному місці — в рідному селі, де проживали їх батьки, діди та прадіди. Нерідко, наприклад, нам доводилось записувати від хорів старих жінок народні пісні, які вони співали ще в дні молодості. Це стало можливим завдяки тому, що ці жінки все своє життя прожили поруч.

Цілком природно, що й на виконувані ними пісні наклався відбиток їх власного художнього смаку; ці пісні протягом багатолітнього побутування в одному колективі поступово видозмінились і утворили нові мелодичні та текстові варіанти.

Вказані фактори становлять основу для утворення стійких традицій народно-пісенного мистецтва, які передаються з покоління в покоління.

Роль же традицій, особливо хороших, прогресивних, у розвитку народно-пісенної творчості, як і взагалі в житті суспільства, дуже велика. Саме завдяки таким традиціям стало можливим вироблення яскравих самобутніх

[1] Окремі з цих пісень опубліковано в другій книзі нашого журналу за цей рік: там же вміщена інформація про республіканський огляд-конкурс 1960 р.— *Ред.*

форм і стилів народного мистецтва, яке так вражає своєю красою. Вплив традиції виявляється і в народженні, і в шліфуванні та передачі з уст в уста безсмертних творінь народного генія. Традиція ж оберігає ці твори від забуття. Без стійких традицій не можна уявити собі і самого народного мистецтва, оскільки усна творчість не могла б розвиватися й зберігатися в пам'яті народу.

Традиції мають велику вагу не тільки для фольклору, але й для народних звичаїв, обрядів, місцевих говірок, форм одягу і т. д. Прикладом стійкості традицій може бути народне весілля, в якому збережено різноманітні звичаї і велику кількість спеціальних весільних пісень. Відомий збирач українського фольклору Гнат Танцюра записав, наприклад, понад 800 текстів весільних пісень у селі Зятківцях на Вінничині.

Слід відзначити великий вплив на розвиток сучасного пісенного фольклору радіо, кіно й телебачення, що міцно увійшли в побут нашого народу. Вплив цей дуже різносторонній. Перш за все, відзначимо величезну роль радіо, кіно, телебачення і концертів у пропаганді народного мистецтва в нашій країні і за її межами. Чимало народних пісень набули широкої популярності саме завдяки радіомовленню і концертній естраді. Це, зокрема, такі пісні, як «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ой, дівчино, шумить гай», «Ой, у лузі та ще й при березі», «Кажуть люди, кажуть» та багато інших.

Радіо та концертна естрада сприяють також відбиранню і стабілізації кращих, найбільш завершених варіантів пісень. Цілий ряд українських пісень поширився у художній редакції провідних мистецьких колективів республіки, таких, як Державний український народний хор, Державна заслужена капела бандуристів УРСР, Закарпатський народний хор та ін.

Нерідко пісні, записані в якомусь селі або в самодіяльному колективі, потрапляють до репертуару професіональних хорів і завдяки радіо, кіно або телебаченню швидко поширюються, стаючи надбанням всього народу («Ой поля, поля колгоспні», «Продай, милий, сиві бички», «Гуляю я», «Тече вода каламутна», «Співаночки мої», купальський хоровод «Марина» та багато інших).

Кілька років тому експедиція ІМФЕ АН УРСР відвідала с. Старосілля на Черкащині і записала весь репертуар місцевого народного хору, який уже багато років з успіхом виступає без художнього керівника. У нинішньому році цей колектив виступив на Республіканському огляді художньої самодіяльності з новими піснями, серед яких були, зокрема, «Співаночки про доярочок» народної піснярки О. Добахової та «Ой, у полі та й криниченька», записана експедицією нашого Інституту на Полтавщині і включена до репертуару Черкаського народного хору. Обидві ці пісні виконавці перейняли по радіо і вже вважають їх своїми.

Цей приклад яскраво розкриває велику роль радіомовлення у поширенні народно-пісенної творчості серед широких мас трудящих.

Разом з тим радіо, кіно й телебачення впливають на усну народну творчість і, з іншого боку, входячи в народний побут, вони стають його складовою частиною, поповнюють його і розвиваються до певної міри за рахунок самої усної народної творчості.

Як відзначають деякі дослідники, питома вага усної народної творчості і, зокрема, пісенного фольклору в народному побуті поступово зменшується. [2]

Але це, звичайно, аж ніяк не заважає розвиткові індивідуальної творчості самодіяльних митців, умови для якої чимдалі ставатимуть все більш сприятливими, зокрема, завдяки скороченню робочого дня в нашій країні, поліпшенню добробуту трудящих, поширенню музичної освіти і т. д. Але самодіяльна

[2] Див. «Проблемы современной фольклористики (авторефераты докладов)», Л., 1958, стор. 21.

музична творчість — це вже інша форма народного мистецтва, порівнюючи з усною колективною творчістю.

Таким чином, тенденція до розширення індивідуальної пісенної творчості в сучасному міському побуті виступає досить виразно, і цього ігнорувати не слід.

Народне мистецтво — мистецтво вічне й невмируще, але форми його не є застиглими — вони змінюються у зв'язку із змінами умов життя й побуту. Тому народну творчість не можна по-справжньому глибоко вивчити відірвано від середовища, в якому вона створюється й розвивається.

Надзвичайно складний процес усної народно-пісенної творчості ще й досі лишається мало вивченим. Радянський музикознавець Г. Хубов з цього приводу пише: «...Історії народної пісні, її послідовного живого розвитку все ще не існує... Ми говоримо: пісня створюється народом, і цим, по суті, загальним визначенням обмежено наше уявлення про надзвичайно цікавий і глибокий процес народження і життя пісні в народі» [3].

Ці слова цілком справедливі. Вивченням народно-пісенного творчого процесу наша фольклористика ще дуже мало займалась. Ми маємо лише окремі уривчасті спостерження в цій галузі М. Горького, вірменського фольклориста С. Комітаса, російського фольклориста М. Лопатіна та ін.

Так, наприклад, М. Горький у відомому оповіданні «Як створили пісню» описує цікавий випадок створення пісні двома жінками з народу. Проте дальша доля тієї пісні лишилася невідомою. Можливо, вона поширилась, удосконалилась і стала надбанням багатьох, а може, скоро й забулася.

Безумовно, не всяка пісня, створена в народі, лишається жити і стає народною. Кожна справді народна пісня має свою складну історію, а народження — це лиш початок її довгого життя.

В даній статті ми намагалися визначити й схарактеризувати лише деякі основні передумови, на грунті яких розвивається усна колективна народно-пісенна творчість. Ясна річ, що дослідження народно-пісенного творчого процесу — це справа, яку можна розв'язати лише спільними зусиллями багатьох радянських фольклористів та етнографів.

Для цього наша наука повинна глибоко і всебічно вивчати народний музичний побут, в якому лише і можна простежити складні процеси розвитку народно-пісенного мистецтва.

---

[3] Г. Хубов, О музыке и музыкантах, М., 1959, стор. 5, 6.